

“СЛОВО і ЧАС” – ЖУРНАЛ АКАДЕМІЧНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

Шановний читачу! Нинішні січень-лютий ювілейні для журналу “Слово і Час”. П’ятдесят літ тому, далекого вже 1957 року, вийшов перший номер періодичного двомісячника під назвою “Радянське літературознавство”, успадкувавши цей “бренд” від свого попередника — наукових записок (1938—1957, кн. 1-19) Інституту української літератури ім. Т.Г.Шевченка АН УРСР (з вересня 1952 р. — Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка АН УРСР). Те, що у програмному зверненні “Від редколегії” йшлося про розвиток науки “на гранітному фундаменті марксизму-ленінізму”, тепер (а тоді й поготів) не викликає подиву, — така була непорушна вимога *системи*, природа якої до кінця, на жаль, ще не осмислена, не пояснена і, зрештою, не пережита, особливо в контексті пріоритетної для ХХ століття (і початку ХХІ!) парадигми імперського мислення загалом. Крім іншого, заснування такого часопису означало монополізацію (отже, й ідеологічний контроль) літературознавства під егідою академічної установи та, як наслідок, поступове згортання периферійних видань на зразок наукових записок, що практикувалися в більшості тодішніх університетів і педінститутів та несли на своїх сторінках постійну загрозу (через недостатність контролю) відхилень, хай навіть потенційних, від “основної лінії”.

Та в цьому був, сказати б, і позитивний момент: в академічному інституті та навколо його журналу завжди зосереджувався наймогутніший інтелектуальний потенціал українського літературознавства. Доведений до “критичної маси”, він, як правило, давав зовсім протилежний ефект тому, на який сподівалися можновладці. Згадаймо, наприклад, наукових працівників та аспірантів інституту Б.Якубського, П.Филиповича, С.Єфремова, О.Дорошкевича, А.Кримського, М.Савченка, Ф.Якубовського, Ю.Бойка-Блохіна, Г.Костюка, І.Кошелівця, Ю.Лавріненка, А.Шамрая та багатьох інших, репресованих чи й розстріляних за “контрреволюційну діяльність”. А хіба приклад наших сучасників І.Дзюби, М.Коцюбинської, В.Стуса, Ю.Бадзя, І.Світличного не показовий у цьому сенсі? За “походженням” усі вони — з Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка та з журналу “Радянське літературознавство”, бо на його сторінках друкували (і друкують) свої розвідки або ж брали безпосередню участь у його редагуванні (як, наприклад, І.Світличний та ін.).

А сучасне українське літературознавство! Можна назвати понад два десятки лише докторів філологічних наук (значно більша кількість кандидатів наук) — вихованців нашого академічного інституту, які нині успішно працюють у сфері вузівської літературної науки. Вони також активні автори нашого журналу, а деякі з них пройшли “школу” як його редактори або ж входять до нинішнього складу редакційної ради і редакційної колегії часопису (В.Брюховецький, Р.Гром’як, І.Дзюба, В.Моренець, М.Наєнко, В.Панченко, А.Ткаченко, Г.Штонь). Одне слово, переважна більшість тих, хто нині активний у галузі українського літературознавства, прямо чи опосередковано мають причетність до надбань академічної науки й виховані на її наукових традиціях, а отже — і до журналу “Слово і Час”.

Тут слід наголосити, що йдеться саме про наукові, а не “совкові” традиції, бо й такі були та, на жаль, ще донині подекуди дають про себе знати. Але вона, ця “совковість”, зовсім не належить до питомих ознак наукового академізму. Гадаю, якраз навпаки: в умовах академічних установ її подолання відбувається значно активніше, ніж деінде. Крім того, приналежність (чи не-приналежність) до академічної науки, на мою думку, безпідставно розглядати (особливо сьогодні) як запоруку наукового успіху чи неуспіху: тут завжди визначальною була авторська індивідуальність дослідника.

Тож стає якось ніяково, коли чуєш час від часу огульні осудливі випадки на адресу Інституту, нашого журналу, академічної науки загалом. Що академічна наука, передусім гуманітарна, потребує реформування, що треба активно освоювати теоретичні здобутки світової науки про літературу, що дається цей процес непросто як старшим, так і молодшим, як “академістам”, так і “не-академістам”, як у столиці, так у провінції, як “своїм”, так і “прийшлим”, що не слід штучно накладати теоретичні штампи на український матеріал, що треба шукати нові, альтернативні шляхи розвитку гуманітаристики тощо, — усе це очевидне й цілком зрозуміле. Найважче, як завжди, сформулювати позитивну програму дій. Тому здебільшого справедливі заклики реформувати академічну науку зазвичай перетворюються на критиканство, а учасники полі-монологу з приводу “академічного веслування” (тобто останніх виборів — такі ж виборів! — у НАН), як наслідок, більше розмірковують насамперед про те, кого обрали, а кого не обрали, та про “засадничі вади” й “негаразди”, ніж про “засадничі” ідеї модернізації науки. Справді-бо: “це вже мотив регулярний...” (див.: Критика. — 2006. — Ч. 6).

Один із основних закидів академічному літературознавству — це, мовляв, його традиційність. Але що таке традиційне літературознавство? Якщо йдеться про т. зв. “радянськість” чи “соцреалізоцентризм”, то “боротьба” з цими явищами чи їх “викривання” сьогодні навряд чи може привести до якоїсь конструктивної думки. Коли ж згадати, скажімо, про видання 50-томника І.Франка, 12-томника Лесі Українки, багатотомних зібрань творів Марка Вовчка, І.Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, М.Коцюбинського, Олеса Гончара, Павла Тичини або ж про БУЛ, Бібліотеку зарубіжної літератури, особливо про академічне Повне зібрання творів Т.Шевченка у 12 томах чи “Шевченківську енциклопедію”, видання яких нині на завершальному етапі, — то хіба таку традицію не треба розвивати і продовжувати? Саме розвивати і продовжувати, позбавляючись недоліків, зумовлених тодішньою ідеологічною кон’юнктурою. А монографічні дослідження останнього десятиріччя (лише інститутських науковців) Т.Гундорової, Н.Зборовської, Д.Наливайка, Є.Нахліка, С.Павличко, Ю.Пелешенка, Г.Сиваченко, Е.Соловей, М.Сулими, Д.Стуса, Н.Шумило (чимало з них були чи будуть захищені як докторські дисертації) — хіба це не свідчення спадкоємності традицій наукового академізму та його розвитку на сучасному етапі? Те ж саме слід сказати про ґрунтовні праці, виконані за межами столичних інституцій, таких авторів (“середнього” покоління), як В.Антофійчук, Ю.Безхутрий, П.Білоус, Б.Бунчук, В.Гуменюк, С.Квіт, В.Корнійчук, Н.Малютіна, Т.Мейзерська, М.Моклиця, А.Нямцу, В.Поліщук, С.Хороб, Л.Ушкалов та чимало інших. Тож, мабуть, пояснення цим закидам, як це зазвичай буває, значно простіше і його слід шукати, судячи з усього, радше у площині особистих претензій авторів на відому лише обраним істину, ніж у благородних бажаннях порушити актуальні проблеми розвитку української гуманітарної науки, літературознавства зокрема.

Зрештою, можна поставити питання й по-іншому: а що таке т. зв. модерне чи постмодерне літературознавство? Створюється враження, що для тих, хто ідентифікує себе з ним (особливо для т. зв. “публічних інтелектуалів” або “варягів” з інших наукових галузей), тут начебто все саме собою зрозуміло. Проте не варто поспішати, бо за такого підходу існує велика загроза, образно кажучи, змішати гірніше з праведним. Якщо освоєння нових методологічних стратегій (ознака новаторства) уподібнювати, скажімо, із вживанням терміна “наратор” замість “письменник”, “автор”, “митець” у фразі на зразок “Наратор оспівує... викриває... відображає...” і т. д. (таких прикладів, за бажанням, можна навести чимало) — а саме на такому рівні незрідка здійснюється “освоєння”, — то далі справді нема про що говорити. Коли ж наголошують на нових темах досліджень, зокрема донедавна непопулярних (табуйованих?), як-то

сексуальність, інфантилізм, радикальний фемінізм, гедонізм тощо, — то й тут не все так однозначно. Чи варто ці проблеми порушувати? Безперечно. На прикладах можна показати, що зазначені аспекти в окремих випадках здатні доповнити наші уявлення про творчість того чи того письменника. Лише навряд чи доцільно їх абсолютизувати та видавати за останнє слово в науці. Адже певна ознака новаторства — це не лише тематика досліджень, а насамперед *спосіб наукового мислення*. А за цим критерієм праці, які претендують на модерність, насправді часто-густо “радянськіші” (орієнтація на усталений іконостас “авторитетів” та конгломерат непорушних істин-кліше, радикалізм, ігнорування думкою опонента, популізм і т. ін.) за перший-ліпший середньостатистичний зразок власне радянського літературознавства. Як зазначає один із сучасних німецьких дослідників, “головною помилкою цього псевдопостмодерну (або “дифузного постмодерну”. — Л.С.) є те, що він розуміє і практикує “плюралізм” — слово, яке і так вже породжує переважно хибні асоціації, — лише як ліцензію на розслаблення, а не на рефлексію”¹. Отже, заміна одного “ізму” на інший — це, сказати б, навіть не “ліцензія” на новаторство, бо його (новаторство) ще слід належно, по-науковому обґрунтувати й аргументувати, до того ж не шляхом відмови від нагальних проблем, які вкрай потребують обговорення, або ж просто навішуванням образливих ярликів на “інакодумців”, а в науковій дискусії, толерантно відкритій для різних поглядів і суджень.

Питання ускладнюється ще й тим, що постмодерна критика, по суті, не володіє національно-аналітичним інструментарієм (принаймні в українському варіанті). Усе, що стосується проблем єдності, цілісності, спадкоємності, вона сприймає як претензію на винятковість, а отже — на монополізм, універсалізм, тотальність і т. ін. У політичному сенсі це означає, що (за словами провідного теоретика постмодерну Ж.-Ф.Ліотара) “горда боротьба за незалежність закінчується створенням молодих реакційних держав”². Однак питання про те, де та межа, яка розділяє єдність і винятковість, цілісність і множинність, боротьбу за незалежність і тоталітаризм, залишається відкритим, принаймні для тих націй і культур, які прагнуть пізнати й ідентифікувати себе та визначити сутність і параметри цієї ідентичності. Тому слід пам’ятати, що “ця можливість множинності може бути істинною лише тоді, коли вона не відкидатиме проблему єдності, а зможе її розв’язати. Бажати ухилитися від цієї проблеми — смішно; бути тільки свідомим її — недостатньо; слід її розв’язувати”³.

Про особливу актуальність цілої сукупності пов’язаних з цим проблем у постколоніальному просторі України годі й говорити: питання національно-культурної ідентичності залишається одним із найзлободенніших. Не в тому, звичайно, сенсі, як його розуміють деякі автори, для яких саме по собі слово “національний” асоціюється з найвищим рівнем науковості, і не в тому, як його тлумачать їхні опоненти, вбачаючи у т. зв. національній риториці прямо протилежне — лише дилетантизм; а в розумінні пошуку належного, адекватного, притаманного лише українській літературі місця в сузір’ї європейських літератур.

З цього погляду, надзвичайно важливим видається проект нової “Історії української літератури” у 12 томах, над яким працюють сьогодні під егідою Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка науковці з усієї України. Незважаючи на всі труднощі, пов’язані з формуванням авторського колективу, виробленням науково-методологічних підходів, освоєнням сучасної понятійно-термінологічної системи тощо, нова “Історія” покликана не лише підсумувати всі попередні надбання, критично узагальнивши їх, а й стати основою для “множинності”, для нових наукових пошуків і відкриттів. Значну роль в актуалізації цього проекту відіграв також журнал “Слово і Час”, на сторінках якого упродовж кількох років відбувалося обговорення концептуальних засад нової історії літератури. Як підсумок дискусії — здійснене редакцією видання збірника праць “Нова історія української літератури (теоретико-методологічні аспекти)” (К., 2005. — 259 с.), авторами яких стали провідні українські вчені-літературознавці.

¹ Вельш В. Наш постмодерний модерн / Пер. з нім. — К., 2004. — С. 102-103.

² Там само. — С. 220.

³ Там само. — С. 80.

Отже, історія журналу як академічного видання й історія Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка як академічної установи невіддільні. Можна сказати й більше: на сторінках журналу найповніше і найвиразніше виписані здобутки й поразки нашого літературознавства загалом. Принаймні так було дотепер. А сьогодні ця тенденція ще виразніша, бо журнал став трибуною для багатьох і багатьох дослідників як з України, так і зарубіжжя. “Слово і Час” відкритий для висвітлення найрізноманітніших поглядів і тем, розуміючи цю відкритість як вияв наукового академізму на противагу окультизму, епатажності, претензійності, саморекламі і т. ін. Питання теорії літератури, шевченкознавства, франкознавства, компаративістики, української і зарубіжної літератур, текстології і джерелознавства, літературного краєзнавства, хроніка подій, рецензії і презентації літературознавчих праць — усе це й інше знаходить відображення на сторінках часопису. За останні три-п’ять років (див. зміст журналу) у літературознавство прийшла когорта молодих дослідників із новими темами й ідеями, а основне — з новим мисленням: пошуковим, творчим, самодостатнім, позбавленим кон’юнктурності чи меншовартості.

Водночас розширюється інформаційно-комунікативний простір журналу: створена електронна база даних часопису за 1938—1996 рр., видано систематичний показник публікацій (1990—1999) та підготовлено до друку наступний — за період 2000—2006 рр., функціонує електронна версія журналу (у скороченому варіанті) тощо. Одна з основних вимог, якої послідовно й успішно дотримується колектив редакції упродовж останніх років, — періодичність видання та своєчасне надходження до читачів.

Звичайно, нам ще є над чим працювати на шляху до основної мети — стати одним із найпопулярніших науково-теоретичних журналів і у плані науково-координаційної діяльності, і щодо інформаційних та редакційно-видавничих інновацій. Але ми маємо — що найважливіше! — “свого” автора й читача (науковці, письменники, викладачі, учителі, студенти) і віримо, що коло наших прихильників та, звісно, передплатників постійно розширюватиметься, а це вселяє надію на майбутнє, на нові наукові здобутки й перемоги.

*Лукаш Скупейко,
головний редактор*

